

HMOC-17**วิถีชีวิตของสตรีในหมู่บ้านแม่หม้ายที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ความไม่สงบ
ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้****Way of Life of Women Living in Widow Village Affected by Unrest Situations
in Three Southern Border Provinces.**

ภาวิดา รักสัตย์*

*นักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการศึกษา บัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา บัณฑิต มหาวิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของสตรีหม้าย ในหมู่บ้านแม่หม้าย ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส วิจัยศึกษาใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างกับสตรีหม้าย จำนวน 40 คน และสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง จำนวน 10 คน รวมทั้งสิ้น 50 คน ผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านแม่หม้ายตั้งอยู่หมู่ที่ 7 บ้านรัตนบาต ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ประสบเคราะห์กรรมจากการกระทำของผู้ก่อความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนใต้ หลังจากสตรีสูญเสียสามีผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวทำให้ได้รับผลกระทบจากการสูญเสียผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว ทุกคนต้องเพิ่มบทบาทของตนเองโดยเป็นทั้งพ่อและแม่ในเวลาเดียวกัน การเป็นหัวหน้าครอบครัวมีหน้าที่รับผิดชอบทุกอย่าง ทั้งค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและค่าใช้จ่ายในการส่งลูกเรียน บางคนไม่มีงานทำ รายได้ไม่เพียงพอ ไม่มีกำลังใจในการดำเนินชีวิต สภาพของหมู่บ้านแม่หม้าย คือ มีบ้านพักที่อาศัยอยู่จริง 142 หลังคาเรือน ทุกครัวเรือนจะได้รับการจัดสรรให้ทำกินในที่ดิน 2 ไร่ มีการส่งเสริมกลุ่มอาชีพเพื่อสร้างรายได้ มีอาชีพที่มั่นคง อยู่แบบวิถีชีวิตพอเพียง มีการจัดสาธารณูปโภคต่างๆ ในหมู่บ้าน ระบบรักษาความปลอดภัย ชุมชนมีความสะอาดเพราะมีการจัดการขยะมูลฝอย จึงอาจกล่าวได้ว่า สตรีในหมู่บ้านแม่หม้ายทุกคนมีวิถีการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้นทั้งด้านร่างกายและจิตใจ

ABSTRACT

The objective of this study is to explore the way of life of women living in Widow Village, Kaluwor sub-district, Muang district, Narathiwat Province. Those women have been affected by unrest crisis in three boarder provinces. Qualitative research was applied for this study. The target group is comprised of 50 key informants comprising with: 1) 40 widows living in the Widow Village, and 2) 10 representatives, i.e. The results reveal that the Widow Village is located at Moo 7 Rotanbatoo Village, Kaluwor sub-district, Muang district, Narathiwat Province. It was established, since 2004, in order to help and support the victims' families. The widow, who lost her husband, has turned to play both father and mother role. Being a single mom lead them to be unable to confront with the daily cost, education cost of their kids, insufficient income, and struggling alone desperately. In the Widow Village, they are 142 households. Each family will be allocated 2 rai for farming. The skills of occupational groups have been developed in order to generate their income through sufficient economy theory. The basic infrastructure and the security system, have been provided. In this village, the environmental management, i.e. the solid waste management, has been done. It is clear that the way of life of widows have getting better, for both physically and mentally.

คำสำคัญ: วิถีชีวิต, หมู่บ้านแม่หม้าย, นราธิวาส**Key Words:** Way of Life, Widow Village, Narathiwat

บทนำ

ปัญหาสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้ส่งผลกระทบต่อผู้หญิงและครอบครัวทำให้ผู้หญิงกลายเป็นหม้ายจำนวนมากโดยเฉพาะสตรีหม้ายที่ประกอบอาชีพเป็นแม่บ้านและรับจ้างจำนวนมากที่พึ่งพาหวังใยเพราะต้องแบกรับภาระหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวแม่คนเดียวแทนโดยไม่คาดคิดทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อและแม่รวมทั้งดูแลญาติพี่น้องและผู้สูงอายุในครอบครัวต้องประกอบอาชีพให้มีรายได้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในครอบครัวในบางครอบครัวที่ไม่สามารถประกอบอาชีพอย่างที่เคยทำมาก่อนก็ยอมส่งผลให้สตรีหม้ายและครอบครัวที่ทุกข์ยากอยู่แล้วมีความยากลำบากมากขึ้น (อรรถพล ศตะกุนิ, 2550, อ้างถึงใน อิศร์ศักดิ์ พงศ์ปริตร. 2552.น.10)

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อมในภาคใต้ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ต่อเนื่อง จากการเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์ การเติบโตของระบบทุนนิยม นโยบายการพัฒนาการผันแปรทางการเมือง ภัยคุกคามจากการก่อการร้าย ฯลฯ ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ คุณภาพชีวิต และวิถีชีวิตของประชาชนและชุมชนอย่างไม่อาจปฏิเสธและหลีกเลี่ยงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความขัดแย้งอย่างรุนแรง และแม้จะมีความความพยายามจากหลายฝ่ายในการเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการของการแก้ไขปัญหา แต่ดูเหมือนว่าสถานการณ์ก็ยังไม่คลี่คลายมากนัก การกำหนดทิศทางการพัฒนาควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของบริบททางวัฒนธรรม วิถีชีวิต และเข้าถึงพื้นฐานความต้องการอย่างแท้จริง รวมทั้งการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา (ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และศูนย์ข่าวสารสันติภาพ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551)

จากการดำเนินงานให้ความช่วยเหลือเยียวยาสตรีหม้าย เนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ของหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่พอสรุปได้ว่า กลุ่มสตรีหม้ายยังต้องได้รับการพัฒนาคุณภาพชีวิตในทุกๆ ด้าน ไม่เพียงเฉพาะด้านสังคมด้านเศรษฐกิจด้านสุขภาพและด้านการศึกษาเท่านั้น เพราะสตรีหม้ายและเด็กกำพร้าคือผลพวงจากการบริหารจัดการภาครัฐที่ผิดพลาดในการแก้ไขปัญหาความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ก่อให้เกิดความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคใต้ ซึ่งหากจะพัฒนาคุณภาพชีวิตของสตรีหม้ายและเด็กกำพร้าต้องดำเนินการด้วยความจริงจังและจริงจังและให้ถือว่าเป็นบุคคล “กลุ่มพิเศษ” ที่รัฐพึงต้องให้การส่งเสริมสนับสนุนพัฒนาพิทักษ์และคุ้มครองสิทธิโดยครอบคลุมในทุกมิติตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงระดับปฏิบัติการในพื้นที่ (เอกสารศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ, 2547)

เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรในจังหวัดนราธิวาส เมื่อปลายปี 2547 และได้ทรงทราบถึงความเดือดร้อนความทุกข์ยากของราษฎรจึงได้มีพระราชดำริให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องช่วยเหลือครอบครัวเจ้าหน้าที่ และประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส โดยได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวน 20 ล้านบาท เพื่อจัดซื้อที่ดินในการจัดตั้ง “โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่าง” ที่บ้านรอตันบาตู หมู่ที่ 7

ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาสหรือที่ผู้คนได้เรียกหมู่บ้านนี้ว่า “หมู่บ้านแม่หม้าย” เนื่องจากครอบครัวที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านล้วนขาดผู้นำครอบครัว (เอกสารศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ, 2547)

แนวคิดคุณภาพชีวิตหมายถึงชีวิตของบุคคลที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างเหมาะสม ไม่เป็นภาระและไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม เป็นชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ และสามารถดำรงชีวิตที่ชอบธรรมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และค่านิยมสังคม ตลอดจนแสวงหา สิ่งที่ดีตนปรารถนาให้ได้มาอย่างถูกต้องภายใต้เครื่องมือและทรัพยากรที่มีอยู่ คุณภาพชีวิตแบ่งเป็น 3 ประการ คือ 1. ทางด้านร่างกาย คือ บุคคลจะต้องมีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ อันเป็นผลตอบสนองมาจากปัจจัยพื้นฐาน 2. ทางด้านจิตใจ คือ บุคคลจะต้องมีสภาวะจิตใจที่สมบูรณ์ร่าเริงแจ่มใส ไม่วิตกกังวล มีความรู้สึกพึงพอใจในชีวิตตนเองครอบครัว และสังคมสิ่งแวดล้อม มีความปลอดภัยในชีวิต และ 3. ทางด้านสังคม คือ บุคคลสามารถดำรงชีวิตภายใต้บรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคมในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมได้อย่างปกติสุข (ทวิวิธมณี ธนาคม, 2542)

จากเหตุการณ์ดังกล่าวผู้ศึกษาจึงมีความสนใจศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของสตรีหม้าย ในหมู่บ้านแม่หม้ายรอตันบาตู ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส ซึ่งเกิดจากผลกระทบจากสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ โดยศึกษาวิถีชีวิตในด้านคุณภาพชีวิต ในมิติด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อนำผลการศึกษามาเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานต่างๆ ที่จะนำข้อมูลไปปรับใช้ เพื่อพัฒนาวิถีชีวิตของกลุ่มสตรีหม้าย ได้อย่างเหมาะสมต่อไป

วัตถุประสงค์

งานวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาโดยมีวัตถุประสงค์ คือ (1) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย และ (2) เพื่อศึกษาความต้องการในการยกระดับคุณภาพชีวิตของกลุ่มสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย บ้านรอตันบาตู ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส (3) เพื่อเสนอแนะแนวทางในการยกระดับคุณภาพชีวิตของกลุ่มสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย บ้านรอตันบาตู ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส

วิธีการ

ศึกษาวิถีชีวิตของสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้ายรอตันบาตู ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส กลุ่มผู้ให้ข้อมูล คือสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้ายบ้านรอตันบาตู และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของสตรีในหมู่บ้านรอตันบาตู โดยใช้กลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง เพื่อให้สามารถตอบปัญหาการศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ เป็นการเก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล จำนวน 50 คน ได้แก่ สตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้ายบ้านรอตันบาตู จำนวน 40 คน ข้าราชการและผู้ที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของสตรีหม้าย แยกตามกลุ่มต่างๆ ได้แก่ ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบล ประกอบด้วย นายกองค้การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลกะลุวอ นักพัฒนาชุมชน ตัวแทนจากผู้นำชุมชน ประกอบด้วย กำนัน

ผู้ใหญ่บ้าน และอิหม่าม ตัวแทนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ประกอบด้วย ประธาน และ คณะกรรมการหมู่บ้าน

ผลการศึกษา

(1) ข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้านแม่หม้าย

โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างหรือหมู่บ้านแม่หม้าย ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 บ้านรอดต้นบาต ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส มีที่มาจากเมื่อปลายปี พ.ศ. 2547 สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ได้ทรงทราบถึงความเดือดร้อน ความทุกข์ยากของราษฎรจึงได้มีพระราชดำริให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องช่วยเหลือครอบครัวเจ้าหน้าที่ และประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส โดยได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวน 20 ล้านบาท เพื่อจัดซื้อที่ดิน ในการจัดตั้งโครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่าง หรือที่ผู้คนได้เรียกหมู่บ้านนี้ว่า “หมู่บ้านแม่หม้าย” เนื่องจากครอบครัวที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านล้วนขาดผู้นำครอบครัว ซึ่งผู้วิจัยจะใช้ชื่อว่าหมู่บ้านแม่หม้ายในรายงานวิจัยฉบับนี้(เอกสารศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ, 2557)

โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงหรือหมู่บ้านแม่หม้าย มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือครอบครัวเจ้าหน้าที่ และประชาชน ที่ประสบเคราะห์กรรมจากการกระทำของผู้ก่อความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ มีการสร้างงานให้ราษฎรมืออาชีพ มีรายได้และมีการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสร้างหลักประกันเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินให้แก่ครอบครัวผู้เสียชีวิตจากการกระทำของผู้ก่อความไม่สงบ เป็นการตอบแทนบุญคุณผู้เสียสละชีวิตในการปกป้องผืนแผ่นดินไทย ผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ได้รับคัดเลือกจากหน่วยงานภาครัฐ (มาจากจังหวัดนราธิวาส ปัตตานี และยะลา) เข้าอาศัย ณ หมู่บ้านแม่หม้าย ตำบลกะลุวอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส มีบ้านพักทั้งหมด 150 หลังคาเรือน อาศัยอยู่จริง 142 หลังคาเรือน ว่าง 8 หลังคาเรือน แบ่งเป็นพุทธ 85 หลังคาเรือน มุสลิม 57 หลังคาเรือน (ข้อมูล ณ ธันวาคม 2556) มีการพัฒนาคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยในสภาพแวดล้อมที่ดีของสตรี สร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของสตรีเพราะมีทหารคอยประจำการ สอดส่องดูแลความสงบเรียบร้อยในหมู่บ้าน(เอกสารศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ, 2557)

การคัดเลือกผู้เข้าอยู่อาศัยโครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่าง มี คณะทำงานโครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างฯ เป็นผู้พิจารณาการคัดเลือกผู้เข้า มาอาศัยโดยเริ่มจากรับสมัครผู้เข้าร่วมโครงการฯ เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2547 โดยพิจารณาคัดเลือก ผู้เข้าอยู่อาศัย จำนวน 44 ราย และได้คัดเลือกราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อนเข้าอยู่อาศัย เมื่อ 15 ตุลาคม 2546 จำนวน 5 ครอบครัว และคัดเลือกเข้าอยู่อาศัยเพิ่มเติม ในวันที่ 30 มีนาคม 2548 (เอกสารศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ, 2557)

ในบริเวณบ้านพักอาศัยผู้อยู่ในโครงการได้มีการจัดที่ดินทำกินให้ครัวเรือน 2 ไร่โดยทุกคนมีกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดินตลอดชีพและตกทอดถึงลูกหลาน มีการจัดรูปแบบแปลงนา (ยกร่องสวนและจัดทำกระพวงนา) ทำการปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยหมัก เพื่อให้สตรีหม้ายผู้เช่าอยู่อาศัยสามารถทำนาเพาะปลูกพืชผัก พืชไร่และไม้ผล เพื่อเสริมรายได้พอเลี้ยงชีพ เน้นความต้องการให้มีข้าวพอเพียงกับการบริโภค มีปลา พืชผัก ไม้ผล ไว้เป็นอาหารและเป็นรายได้เสริม จึงได้แบ่งพื้นที่ตามกิจกรรม ได้แก่ 1) บ้านพักอาศัย 2) แปลงนาข้าว ปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน 3) เล้าไก่ และเปิดไข่ หลังละ 20 ตัว 4) ร่องน้ำสำหรับเลี้ยงปลา พื้นที่ประมาณ 400 ตารางเมตร/ครัวเรือน(กว้างประมาณ 3 เมตร ยาว 80 เมตร) เลี้ยงปลานิลแดง และ 5) พื้นที่ร่องสวน ปลูกไม้ผล พืชไร่ เงาะ ส้มแขก ลองกอง มะนาว มะพร้าว น้ำหอม ฝรั่ง สาลี่ พื้นที่ปลูกผักสวนครัว เช่น โหระพา กัญชง มะละกอ ตะไคร้ ซึ่งในแต่ละกิจกรรมมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ประมง ปศุสัตว์ คอยให้คำแนะนำในการดูแล ส่วนเจ้าหน้าที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง คอยให้การแนะนำ ส่งเสริมการจัดระบบน้ำและการจัดการดิน และสมาชิกในหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มจัดตั้งโครงการศิลปาชีพ (เอกสารศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ, 2557)

(2) คุณภาพชีวิตของสตรีหม้าย

ผลการศึกษาคคุณภาพชีวิตของสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย ผู้วิจัยนำเสนอผลการศึกษิตตามมิติหลัก ได้แก่ มิติด้านร่างกาย มิติด้านจิตใจ มิติด้านสังคม และมิติด้านสิ่งแวดล้อม มีรายละเอียดดังนี้

(1) มิติด้านร่างกาย ด้านสุขภาพนั้นสตรีหม้ายในหมู่บ้านแห่งนี้ ไม่ค่อยมีปัญหาในเรื่องสุขภาพมากนักจะมีบ้างกรณีที่เกิดภาวะเครียด ความดันโลหิตสูงหรือโรคเบาหวานอันเป็นโรคประจำตัวของแต่ละคน ส่วนมากถ้าหากเจ็บไข้เล็กน้อยๆ ก็จะไปสถานพยาบาล โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลละวอ ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง

“มีโรคประจำตัว คือ โรคความดันโลหิตสูง ถ้าเจ็บป่วยนิดหน่อยก็ไปโรงพยาบาลสุขภาพตำบลละวอ ที่ใกล้ๆ หมู่บ้านนี้เอง (นางสาปรีธ หะมะ, พฤษภาคม 2556)

“ไม่ค่อยเจ็บป่วยมากนัก สุขภาพแข็งแรงดี แต่ถ้าเจ็บไข้ได้ป่วยเล็กน้อยก็ซัวยามากินเอง หรือไม่ก็ไปโรงพยาบาลสุขภาพตำบล ใกล้ๆ หมู่บ้านนี้แหละ” (นางอาชีวะห์ บินแวดาโอ๊ะ, พฤษภาคม 2556)

“ช่วงแรกๆที่เข้ามาอยู่จะเกิดอาการเครียดมาก ไม่รู้จักใครเพราะความสูญเสียสามีจากเหตุการณ์ความไม่สงบ ขวัญกำลังใจในการที่จะต่อสู้กับชีวิตที่ยังดำเนินอยู่ก็ไม่มีกำลังใจ มีแต่ลูกๆที่เป็นกำลังใจให้ได้ดำเนินชีวิตรวมไปถึงมีจิตแพทย์เข้ามาช่วยให้จิตใจพร้อมจะสู้ และชีวิตอยู่ได้ด้วยศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจไว้” (นางละสิอมา มะเกะ, พฤษภาคม 2556)

(2) มิติด้านจิตใจ ในการดำรงชีวิตประจำวันไม่ค่อยมีปัญหามากนัก เพราะทุกคนมีงานทำ มีรายได้ มีสวัสดิการในการศึกษาของบุตร แต่จะมีในด้านสุขภาพจิตเป็นส่วนมาก เพราะสตรีหม้ายที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านแม่หม้ายแห่งนี้ล้วนมีความทรงจำอันเลวร้ายที่สูญเสียสามีที่เป็นหัวหน้าครอบครัวจากเหตุการณ์ปัญหาความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ถึงเวลาจะผ่านพ้นไปนานเท่าไร สตรีหม้ายทุกคนไม่เคยลืมเหตุการณ์ที่เคยได้รับ เนื่องจากเหตุการณ์ความไม่สงบ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกวัน ยิ่งคงตอกย้ำความทรงจำเหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา

“สามีเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านไอร์บาดู ที่สุโหงปาตี จำได้ว่าวันนั้นสามีกลับมาจากการไปประชุมที่ปอเนาะแห่งหนึ่งในพื้นที่ ระหว่างทางมีคนร้ายขี่จักรยานสองคนเข้ามายิง หลังจากสามีเสียชีวิตได้ 8 เดือน ลูกชาย

คนโตก็มาเสียชีวิตอีกจากเหตุการณ์ความไม่สงบอีก ตอนนั้นจิตใจยำแย่มาก รู้สึกท้อแท้ใจมาก ทั้งเศร้า ทั้งเจ็บปวด ยากที่จะพูดได้ ได้แต่ร้องไห้ แต่ก่อนจะมีदारานักร้องมาเยี่ยมเยียน มาให้กำลังใจ มาสร้างความบันเทิงให้ทุกคนมีความสุข ทำให้ทุกคนคลายเครียดได้บ้าง ตอนนั้นก็ดีขึ้นมากแล้ว” (นางสีตีปีเตาะห์ เจ๊ะมิ, พฤษภาคม 2556)

“ไม่ค่อยเจ็บป่วยมากนัก สุขภาพแข็งแรงดี แต่ถ้าเจ็บไข้ได้ป่วยเล็กน้อยก็ซื้อยามากินเอง หรือไม่ก็ไปโรงพยาบาลสุขภาพตำบล ใกล้ๆ หมู่บ้านนี้แหละ ทุกคนอาจมองว่าเป็นคนร่าเริง แต่ข้างในไม่มีใครรู้ว่ามันยังคงเศร้า เสียใจอยู่ตลอดมันเจ็บปวดจนบอกไม่ถูก ตอนสามีเสียชีวิตใหม่ๆ ร้องให้ทุกวันแต่ไม่ให้ลูกเห็น ต้องเข้มแข็งในสายตา ลูกๆ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นพระประสงค์ของพระเจ้า เรารักสามีเรา แต่พระเจ้ารักเขายิ่งกว่า ชีวิตที่ยืนอยู่ได้ก็เพราะศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ” (นางอาซียะห์ บินแวดาอ๊ะ, พฤษภาคม 2556)

“คนที่มาอยู่ที่นี่ส่วนมากครั้งแรกมักจะป่วยด้านจิตใจมากที่สุด บางคนรับไม่ได้ กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวเอง มีอาการหวาดกลัวคนไม่รู้จัก หวาดระแวงกลัวคนจะมาทำร้าย ก็ได้ฝึกจิตวิทยาเข้ามารักษาจิตใจ ทำให้อารมณ์ดีขึ้นเรื่อยๆ (นางอ้อยใจ ศรีสุวรรณ, พฤษภาคม 2556)

(3) มิติด้านสังคม เมื่อทุกคนมาอยู่ร่วมกัน ณ หมู่บ้านแม่หม้าย โดยมาจากเหตุปัจจัยที่คล้ายคลึงกันจึงจำเป็นที่จะต้องมีความสามัคคีกัน บางครั้งทางผู้ที่อาศัยร่วมกันในหมู่บ้านจะมีการทำบุญร่วมกัน ผู้คนที่อาศัยอยู่ตรงนี้อยู่แบบสังคมพอเพียง พึ่งพาอาศัยกัน และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข มีการช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน การมาพักอาศัยอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้ ทำให้มีสังคมรอบข้างเป็นเพื่อน มีเพื่อนบ้านที่ดีคอยให้คำปรึกษา ปรับทุกข์ทางใจกันและกัน ตอนเย็นๆก็มานั่งคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน มีการไปมาหาสู่กันระหว่างชุมชนภายนอกกับชุมชนที่อยู่ในหมู่บ้านแม่หม้าย มีกิจกรรมมากมายที่หลากหลายหน่วยงานเข้ามาให้การช่วยเหลือ และกิจกรรมที่สำคัญเป็นกิจกรรมวันแม่แห่งชาติ มีการประชุมร่วมกันเพื่อวางแผนการจัดกิจกรรมในทุกกิจกรรม และรับฟังความคิดเห็นกันและกันเป็นอย่างดี การเยียวยาจิตใจ และเห็นคุณค่าของตนเอง

“มีเพื่อนบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ค่อยได้กลับบ้านเดิมแล้ว ไม่อยากกลับไปเพราะถ้ากลับไปก็คิดถึงอดีตอีก อยู่ที่นี่ทุกคนเข้าใจความรู้สึกของกันและกัน เพราะทุกคนล้วนประสบเหตุการณ์เดียวกัน” (นางสีตีปีเตาะห์ เจ๊ะมิ, พฤษภาคม 2556)

“ต่างคนต่างรับผิดชอบในหน้าที่ของตัวเองให้ดีที่สุด ไม่ว่าจะนับถือศาสนาพุทธ หรืออิสลาม เราอยู่ได้ถ้ามีความจริงใจ” (นางแอสาะ เจะเลาะ, พฤษภาคม 2556)

(4) มิติด้านสิ่งแวดล้อม พื้นที่หมู่บ้านแม่หม้ายมีการจัดสรรพื้นที่แบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนที่ 1 ทำการแบ่งแปลงสำหรับจัดสร้างหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง โดยแบ่งสรรพื้นที่ จำนวน 2 ไร่ ต่อหนึ่งหลังคาเรือน ส่วนที่ 2 จัดทำฟาร์มตัวอย่างประมาณ 387 ไร่ แบ่งเป็นด้านการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ 50 ไร่ เป็นแหล่งผลิตพันธุ์ปลา เลี้ยงปลาในบ่อดินและในกระชังบริเวณแม่น้ำบางนรา ด้านปศุสัตว์ 46 ไร่ หลังจากนั้นเก็บเกี่ยวข้าวยังสามารถปลูกพืชไร่อื่นๆ ต่อได้ตลอดปี และปลูกพืชผักเศรษฐกิจ 112 ไร่ มีการจัดสาธารณูปโภคต่างๆ ในหมู่บ้าน มีถนนทางเข้าและภายในหมู่บ้านเข้าออกได้สะดวก มีไฟฟ้าใช้อย่างพอเพียง มีระบบประปา มีระบบส่งน้ำและรางระบายน้ำพร้อมทั้งมีคลองและคูระบายน้ำลาดคอนกรีต มีการรักษาความปลอดภัยโดยมีจุดตรวจทางเข้าหมู่บ้าน มีความสะอาดเพราะมีการจัดการขยะมูลฝอย

อภิปราย

จากสถานการณ์ปัญหาครอบครัวแม่คนเดียวในสังคมไทยและปัญหาสตรีหม้ายที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้สอดคล้องกับการค้นพบใน

การศึกษาวิถีชีวิตของสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย ในกรณีที่ต้องรับผิดชอบครอบครัวคนเดียว ไม่เพียงแต่ต้องรับภาระเลี้ยงดูตนเองเท่านั้น แต่ต้องรับภาระเป็นหัวหน้าครอบครัว ต้องเป็นทั้งพ่อและแม่ในเวลาเดียวกัน ประกอบกับภาวะความยุ่งยากทางด้านเศรษฐกิจ และภาระความเครียดในการต้องแก้ปัญหาโดยลำพัง ชีร์ศักดิ์ พาสปริตร(2552) ศึกษาเรื่องแนวทางการพัฒนาสวัสดิการโดยรัฐสำหรับสตรีหม้ายที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ผลการศึกษาพบว่า สตรีหม้ายได้รับสวัสดิการโดยรัฐมากที่สุดคือ ทุนการศึกษา เงินยังชีพรายเดือนสำหรับเด็กก่อนวัยเรียน นักเรียน นักศึกษา บริการรักษาพยาบาลจากสถานพยาบาลของรัฐ การฟื้นฟูจิตใจ ปัญหาการรับสวัสดิการโดยรัฐมีในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิถีชีวิตของสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย ที่ได้รับสวัสดิการเงินเยี่ยรายเดือนละ 4,500 บาท และที่อยู่อาศัยที่ได้รับบ้านหนึ่งหลัง ที่ดิน 2 ไร่ สำหรับเลี้ยงปลา เลี้ยงเป็ด ภายในบ้านก็มีสิ่งอำนวยความสะดวกทุกอย่าง เช่น ที่นอน พัดลม ตู้เสื้อผ้า เครื่องครัว ทุกอย่าง มีการสร้างงานโรงงานเซรามิกและฟาร์มตัวอย่างสร้างรายได้ ให้มีอยู่มีกินทุกคน บุตรก็ได้รับทุนการศึกษาตั้งแต่อนุบาลจนถึงปริญญา สกุลศักดิ์ อินหล้า(2551) ศึกษาถึงเรื่องวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของสมาชิกชุมชนพึ่งตนเองบ้านสวนสายลมจอย ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ผลจากการศึกษาพบว่า คุณภาพด้านจิตใจของกลุ่มสมาชิกเกษตรอินทรีย์มีความสุขในการดำเนินชีวิต ตั้งแต่มาปลูกพืชผักโดยใช้เกษตรอินทรีย์และดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง คุณภาพชีวิตด้านสัมพันธภาพทางสังคม ทั้งกลุ่มสมาชิกเกษตรอินทรีย์และผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกเกษตรอินทรีย์ต่างอาศัยอยู่ในชุมชนแบบเครือญาติ มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่เสมอ และ วิโรจน์ ฉิมดี(2550) ศึกษาการพัฒนาอาชีพเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีของสตรี ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่าสตรีมีความรู้ ความเข้าใจ หลักการเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและการปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับมาก หน่วยงานของรัฐและเอกชนสนับสนุนส่งเสริมสตรีด้านการศึกษาเพิ่มพูนความรู้ในการประกอบอาชีพตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่ม เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิถีชีวิตของสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย ที่อยู่แบบวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีที่ดินทำกินครัวเรือน 2 ไร่ มีบ้านพักอาศัย แปลงนาข้าว ปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน เล้าไก่ และเป็ดไข่ ร่องน้ำสำหรับเลี้ยงปลา พื้นที่ร่องสวน ปลูกไม้ผล พืชไร่ เพื่อให้สตรีหม้ายผู้เช่าอยู่อาศัยสามารถทำนา เพาะปลูกพืชผัก พืชไร่และไม้ผล เพื่อเสริมรายได้พอเลี้ยงชีพ เน้นความต้องการให้มีข้าวพอเพียงกับการบริโภค ไว้เป็นอาหารและเป็นรายได้เสริม

การศึกษาวิถีชีวิตของสตรีในหมู่บ้านแม่หม้ายที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างไทยมุสลิมกับไทยพุทธ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันเนื่องมาจากการมีสภาพปัญหาเดียวกัน และอยู่ร่วมกันแบบเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาเรื่องวิถีชีวิตมุสลิมกับเศรษฐกิจพอเพียงบ้านปิงหลวง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ของ อมรา อารี (2550) ที่พบว่ามุสลิมมีความสัมพันธ์ที่ดีทั้งภายในครอบครัว ภายในชุมชน และเพื่อนบ้าน อีกทั้งยังมีการช่วยเหลือกันทั้งในกลุ่มมุสลิมด้วยกันและไทยพุทธ แต่แตกต่างกับวิถีชีวิตมุสลิมกับเศรษฐกิจพอเพียงบ้านปิงหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อดำเนิน

ชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง แต่กรณีศึกษาวิถีชีวิตสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย จังหวัดนราธิวาส รวมกลุ่มกันเนื่องจากผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ โสภนา จันทวงศ์ (2550) ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของครัวเรือนใน หมู่บ้านไม้ดอกไม้ประดับคลองสิบห้า บ้านคูคต อำเภอลำลูกเกด จังหวัดนครนายก จากการศึกษาพบว่า หมู่บ้านไม้ดอกไม้ประดับ เป็นชุมชนหนึ่งบริเวณคลองรังสิตที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของเมือง แต่เนื่องจากที่ดินบริเวณนี้เป็นที่ดินราชพัสดุที่เกษตรกรเช่าจากกรมธนารักษ์ส่งผลให้เกิดความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดินและการประกอบอาชีพ เกษตรกรจึงจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับสภาพการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลา สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้าย จังหวัดนราธิวาส ที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ แต่แตกต่างกันในด้านความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ซึ่งสตรีหม้ายในหมู่บ้านแม่หม้ายมีสิทธิในการครอบครองที่ดินที่ได้รับการจัดสรรให้และเป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลาน

สรุปและข้อเสนอแนะ

วิถีชีวิตของสตรีหม้ายที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ เมื่อได้เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านแม่หม้าย มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เนื่องจากโครงการหมู่บ้านแม่หม้าย มีสวัสดิการต่างๆ เช่น มีการจัดสาธารณูปโภคต่างๆ ในหมู่บ้าน มีถนนทางเข้าและภายในหมู่บ้านเข้าออกได้สะดวก มีไฟฟ้าใช้อย่างพอเพียง มีระบบประปา มีระบบส่งน้ำและวางระบายน้ำ พร้อมทั้งมีคลองและคูระบายน้ำลาดคอนกรีต มีการรักษาความปลอดภัยโดยมีจุดตรวจทางเข้าหมู่บ้าน มีความสะอาดเพราะมีการจัดการขยะมูลฝอย บ้านเรือนมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยในที่ดิน 2 ไร่ ของแต่ละครัวเรือน มีบ้านพักอาศัย แพลงนาข้าว เล้าไก่ ร่องน้ำสำหรับเลี้ยงปลา ร่องสวนสำหรับปลูกไม้ผลและพืชผักสวนครัว และมีการส่งเสริมอาชีพที่มั่นคง มีรายได้ที่สามารถพึ่งตนเองได้ มีความสงบปลอดภัยในชีวิตประจำวัน อยู่แบบวิถีชีวิตพอเพียง ทุกคนมีงานทำ มีรายได้ มีสวัสดิการในการศึกษาของบุตร แต่จะมีในด้านสุขภาพจิตเป็นส่วนมาก เพราะสตรีหม้าย ที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านแม่หม้ายแห่งนี้ ล้วนมีความทรงจำอันเลวร้ายที่สูญเสียสามีที่เป็นหัวหน้าครอบครัวจากเหตุการณ์ปัญหาความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ถึงเวลาจะผ่านพ้นไปนานเท่าไร สตรีหม้ายทุกคนไม่เคยลืมเหตุการณ์ที่เคยได้รับ เนื่องจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ยังคงตอกย้ำความทรงจำเหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา

การที่รัฐจะช่วยเหลือสตรีหม้ายที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนใต้ มิใช่ช่วยเหลือด้วยการให้สวัสดิการ ทรัพย์สิน ตลอดไป แต่ควรต้องจัดการพัฒนาให้เขาเหล่านั้นพัฒนาตัวเองให้ยั่งยืน ให้ยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง เพราะนั่นคือวิธีการให้ ที่ดีที่สุด และคุณภาพชีวิตที่ดีต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านร่างกาย จิตใจ และสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจพอเพียงคือการเป็นอยู่ที่ไม่พึ่งพา เป็นการพัฒนาตัวเองให้อยู่อย่างพอเพียง และอยู่อย่างยั่งยืน โดยมีต้องพึ่งพิงผู้อื่น เพียงแต่เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายในชุมชนด้วยกัน เป็นวิถีชีวิตแบบไทยๆ ที่อยู่กันอย่างสงบสุข ไม่ต้องดิ้นรนสรรหาสิ่งที่เกินตัว ทำให้วิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนมากที่สุด และการช่วยเหลือควรช่วยเหลือให้ได้ครอบคลุมให้ครบถ้วนมากที่สุด มิใช่บางกลุ่มเท่านั้น เพราะยังมีสตรีหม้ายอีกจำนวนมาก ที่ไม่ได้รับการคัดเลือกให้เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านแม่หม้ายแห่งนี้ ซึ่งสตรีหม้าย

เหล่านั้นก็ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ เหมือนกับสตรีหม้ายที่อยู่ในหมู่บ้านแม่หม้าย แต่สตรีหม้ายเหล่านั้นต้องดิ้นรนในการดำเนินชีวิตเอง โดยที่อาจได้รับเพียงการเยียวยาในด้านพื้นฐานในช่วงระยะแรกเท่านั้น

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาค้นคว้าอิสระฉบับนี้ สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความรู้และความช่วยเหลืออย่างสูงยิ่งจาก ผศ.ดร.ชนิษฐา ชูสุข อาจารย์ที่ปรึกษาการศึกษาค้นคว้าอิสระ และที่กรุณาให้คำแนะนำ คำปรึกษา ข้อคิดเห็น ตลอดจนตรวจสอบและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างดีตลอดมา ผู้ศึกษาค้นคว้าขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สุวัลย์ลี เปี่ยมปิติ คณะกรรมการสอบการศึกษาค้นคว้าอิสระ ที่ได้ให้แนวคิดและคำแนะนำเพิ่มเติม ทำให้การศึกษาค้นคว้าอิสระฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่นทุกท่านที่กรุณาประสิทธิประสาทความรู้และประสบการณ์อันมีค่ายิ่ง

ขอขอบพระคุณกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น และองค์การบริหารส่วนตำบลกะลุวอ ที่ให้ทุนการศึกษา และให้โอกาสข้าพเจ้าได้รับการศึกษาในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ ผู้ให้การสัมภาษณ์ทุกท่าน ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา และให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ในการศึกษาเป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณ คุณพ่อ คุณแม่ พี่ น้อง ทุกคน รวมถึงผู้บังคับบัญชา และเพื่อนร่วมงานทุกคน ที่คอยเป็นกำลังใจให้เป็นอย่างดียิ่งในการศึกษาครั้งนี้

ภาวีดา รักสัตย์

เอกสารอ้างอิง

จงดี ทองคำ. (2548). กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน หมู่บ้านศิรีวง จังหวัด

นครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

ทวีรัมย์ ธนาคม. **คุณภาพชีวิต**. โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2542, พิมพ์ครั้งที่ 1.

ธีรศักดิ์ พาสปิตตร.(2552). **แนวทางการพัฒนาสวัสดิการโดยรัฐสำหรับสตรีหม้ายที่ได้รับ**

ผลกระทบจากสถานการณ์ความไม่สงบพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้. สารนิพนธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิโรจน์ ฉิมดี. (2550). **ศึกษาการพัฒนาอาชีพเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีของสตรี ตาม**

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่.

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สิทธิชัย ศรีวงษา. (2554). **การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของประชาชนในอำเภอเมืองปัตตานีหลังเกิด**

เหตุการณ์ความไม่สงบในภาคใต้. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.

อรรถพล ศตะภูริ, 2550, อ้างถึงใน ธีรศักดิ์ พงศ์ปริตร. 2552.น.10

เอกสารศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, โครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงและฟาร์มตัวอย่างในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ, 2547)

การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล

สะลือมา มะเกะ(ผู้ให้สัมภาษณ์). ภาวีดา รักสัตย์(ผู้สัมภาษณ์). หมู่บ้านแม่หม้าย หมู่ที่ 7 บ้านรอดต้นบาต ตำบลกะลุวอ อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส. พฤษภาคม 2556.

สาปรีอ หะมะ(ผู้ให้สัมภาษณ์). ภาวีดา รักสัตย์(ผู้สัมภาษณ์). หมู่บ้านแม่หม้าย หมู่ที่ 7 บ้านรอดต้นบาต ตำบลกะลุวอ อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส. พฤษภาคม 2556.

สีตีปีเดาะห์ เจ๊ะมิ(ผู้ให้สัมภาษณ์). ภาวีดา รักสัตย์(ผู้สัมภาษณ์). หมู่บ้านแม่หม้าย หมู่ที่ 7 บ้านรอดต้นบาต ตำบลกะลุวอ อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส. พฤษภาคม 2556.

อ้อยใจ ศรีสุวรรณ(ผู้ให้สัมภาษณ์). ภาวีดา รักสัตย์(ผู้สัมภาษณ์). หมู่บ้านแม่หม้าย หมู่ที่ 7 บ้านรอดต้นบาต ตำบลกะลุวอ อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส. พฤษภาคม 2556.

อาชียะห์ บินแหวดาโอะ(ผู้ให้สัมภาษณ์). ภาวีดา รักสัตย์(ผู้สัมภาษณ์). หมู่บ้านแม่หม้าย หมู่ที่ 7 บ้านรอดต้นบาต ตำบลกะลุวอ อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส. พฤษภาคม 2556.